

شیوه حکمرانی

امام علی علیه السلام

دکتر علی کریمی

تقدیم به روح ملکوتی استاد عزیز زنده‌یاد دکتر صادق آئینه‌وند

سرشناسه: کریمی، علی، ۱۳۵۶.

عنوان و نام پدیدآور: شیوه حکمرانی امام علی علیه السلام / علی کریمی.

مشخصات نشر: قم: انتشارات شیعه‌شناسی، ۱۳۹۸.

مشخصات ظاهری: ۳۶۰ ص.

شابک: ۸-۴۳-۵۱۴۷-۶۰۰-۹۷۸-۴۰۰۰۰۰ ریال.

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا.

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: علی بن ابی‌طالب علیه السلام، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق، دیدگاه درباره سیاست و حکومت

موضوع: ali ibn Abi-talib, Imam I, 600-661, views on politics and government

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۸ ک۴ س۹/۰۹/۳۸ BP

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۹۵۱

شماره کتابشناسی ملی: ۵۶۱۱۹۷۹

شیوه حکمرانی امام علی علیه السلام

مؤلف: ..... دکتر علی کریمی

ناشر: ..... انتشارات شیعه‌شناسی

نوبت چاپ: ..... اول ۱۳۹۷

صفحه آرا: ..... محمد کاظم آزرم

چاپ و صحافی: ..... پردیس دانش

شمارگان: ..... ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ..... ۴۰۰۰۰۰ ریال

شابک: ۸-۴۳-۵۱۴۷-۶۰۰-۹۷۸-۴۰۰۰۰۰ ..... ISBN 978-600-5147-43-8

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

فهرست مطالب

۱۱

مقدمه

فصل اول: نگاه امام علی علیه السلام به حکومت

۱۹

نگاه آرمانی، اصولی و اعتباری امام علی علیه السلام به حکومت

۲۵

الف. پاسخ منفی به درخواست حمایت ابوسفیان

۲۶

ب. همراهی با خلفای نخستین برای حفظ وحدت اسلامی

۲۸

ج. نگفتن دروغ مصلحتی برای رسیدن به قدرت در جریان شورای جانشینی عمر

۲۹

د. امام علی علیه السلام و تأکید بر محاکمه پسر خلیفه

۳۰

هـ. امام علی علیه السلام و اصرار بر اجرای حکم شرعی درباره ولید بن عقبه

۳۲

و. امام علی علیه السلام و بدرقه ابوذر

۳۳

ز. موضع امام علی علیه السلام در جریان کشته شدن عثمان

۳۵

ح. امام علی علیه السلام و پذیرش خلافت

۳۶

ط. امام علی علیه السلام و تأکید بر ستم‌ستیزی و عدالت‌خواهی

۳۸

ی. امام علی علیه السلام و اصرار بر اجرای سیاست توزیع برابر بیت‌المال

۴۱

ق. امام علی علیه السلام و بی‌اعتنایی به توصیه مصلحت‌اندیشان سیاسی

۴۳

ر. امام علی علیه السلام و پای‌بندی به پیمان

۴۵

ش. امام علی علیه السلام و توجه به اخلاق سیاسی

۴۸

ت. امام علی علیه السلام و بی‌اعتنایی به مظاهر دنیوی

۵۰

س. امام علی علیه السلام و تأکید بر ساده‌زیستی

- ۵۳ ع. امام علی علیه السلام و رعایت حرمت و حقوق مردم
- ۵۵ ف. رعایت اصول انسانی و اخلاقی در رویارویی با دشمنان
- ۵۸ ض. امانت دانستن قدرت
- ۶۰ ث. توصیه به فرزندان در چگونگی برخورد با ابن ملجم
- ۶۱ ظ. محتوای وصیت امام علی علیه السلام

فصل دوم: مبانی مشروعیت حکومت امام علی علیه السلام

- ۶۵ مشروعیت
- ۶۸ اساس مشروعیت حکومت پیامبر صلی الله علیه و آله و خلفای اولیه
- ۷۳ مبانی مشروعیت حکومت امام علی علیه السلام
- ۷۴ الف. نص الهی، نخستین منبع مشروعیت حکومت امام علی علیه السلام
- ۷۹ ب. بیعت عمومی (انتخاب) مردم، اصلی ترین عامل مشروعیت حکومت امام علی علیه السلام
- ۹۱ ج. شایستگی و لیاقت مبنایی برای مشروعیت بخشی به حکومت امام علی علیه السلام
- ۱۰۲ د. حق یا حقیقت، اساسی دیگر در مشروعیت حکومت امام علی علیه السلام

فصل سوم: جایگاه مردم در حکومت امام علی علیه السلام

- ۱۱۵ جایگاه مردم در حکومت
- ۱۱۷ نقش مردم در حکومت ها با عنایت به دیدگاه اسلام
- ۱۲۰ حقوق مردم در حکومت ها از نگاه اسلام
- ۱۲۵ جایگاه مردم در حکومت امام علی علیه السلام
- ۱۲۵ نقش مردم در حکومت امام علی علیه السلام
- ۱۲۷ الف. تحقق حکومت در دیدگاه امام علی علیه السلام در گرو نقش و حضور مردم
- ۱۲۹ ب. سامان امور حکومت در نگاه امام علی علیه السلام وابسته به نقش و حضور مردم
- ۱۳۴ ج. اعتقاد به مشارکت مردم و مشورت با آنان و پذیرش پند و انتقادشان
- ۱۳۹ د. دور بودن امام از خودکامگی و خوی استبدادی

۱۴۲	حقوق مردم در حکومت امام علی <small>علیه السلام</small>
۱۴۲	الف. رعایت حقوق مردم به منزله یک اصل انسانی و اسلامی
۱۴۴	ب. همراه داشتن حق و مسئولیت
۱۴۶	ج. تأکید بر متقابل بودن حقوق میان حاکم و مردم
۱۵۰	د. فاصله‌ناپذیری و ارتباط بدون واسطه با مردم
۱۵۲	هـ. الزامی دانستن رعایت حقوق طبقات پایین جامعه
۱۵۶	و. رعایت برابری و مساوات در تخصیص حقوق مردم
۱۶۱	موقعیت و منزلت زنان در حکومت امام علی <small>علیه السلام</small>

فصل چهارم: اهداف امام علی علیه السلام در حکومت

۱۷۷	بررسی نظریه‌های مختلف درباره اهداف حکومت
۱۷۸	هدف حکومت از دیدگاه قرآن و علمای اسلامی
۱۸۲	اهداف امام علی <small>علیه السلام</small> در حکومت
۱۸۲	۱. اصلاح وضع جامعه و احیای سنت پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small>
۱۸۵	۲. الغای تمام امتیازات ناحق و برقراری مساوات
۱۸۸	۳. احقاق حق، طرد باطل و نفی ظلم
۱۹۰	۴. تقسیم برابر بیت‌المال
۱۹۳	۵. برقراری عدالت در تمام جنبه‌های آن (سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی)
۲۰۰	۶. سازش‌ناپذیری با حاکمان عثمان و عزل آن‌ها از اداره امور ولایات
۲۰۴	۷. تعلیم و تربیت مردم
۲۰۹	۸. تأمین رفاه عمومی و فراهم کردن زمینه‌های سعادت و آسایش مردم
۲۱۳	۹. فراهم کردن امنیت در تمام جنبه‌های آن
۲۱۶	۱۰. حفظ اتحاد جامعه اسلامی

فصل پنجم: شیوه‌های حفظ قدرت در حکومت امام علی علیه السلام

- ۲۲۱ اصول حفظ قدرت در حکومت امام علی علیه السلام
- ۲۲۴ ۱. عزل کارگزاران عثمان و نصب والیان صالح و سرکوب مخالفان سازش‌ناپذیر
- ۲۲۹ ۲. از بین بردن سنت‌های غلط و تعصبات جاهلی و قبیله‌ای و جایگزینی ارزش‌های عقلایی و اسلامی
- ۲۳۵ ۳. اصلاحات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی
- ۲۳۷ ۴. استفاده شخصی نکردن از بیت‌المال برای حفظ موقعیت خود
- ۲۴۰ ۵. تأکید بر نظم و انضباط و تأمین نیازهای کارگزاران
- ۲۴۳ ۶. استفاده از سیاست تساهل و تسامح در اداره امور
- ۲۴۵ ۷. عدول نکردن از اصول جوانمردی و عدم استفاده از تبلیغات تخریبی به شکل دشنام‌گویی
- ۲۴۷ ۸. نفی بدعت‌گذاری در دین و نپرداختن به جعل حدیث
- ۲۵۰ ۹. نپذیرفتن هدیه و ارمغان
- ۲۵۱ ۱۰. انتقال مرکز خلافت از مدینه به کوفه

فصل ششم: توزیع قدرت و ثروت در حکومت امام علی علیه السلام

- ۲۵۷ توزیع قدرت و ثروت
- ۲۵۹ اساس توزیع قدرت و ثروت در حکومت‌های پیامبر صلی الله علیه و آله، ابوبکر، عمر و عثمان
- ۲۶۴ توزیع ثروت و قدرت در حکومت امام علی علیه السلام
- ۲۶۸ ۱. هدایت مردم، سعادت‌مند کردن آنها و تأمین عدالت
- ۲۷۰ ۲. توجه به امور مادی و تأمین رفاه اقتصادی نسبی مردم
- ۲۷۳ ۳. توزیع قدرت با محوریت نخبگان
- ۲۷۶ ۴. عنایت به افراد لایق و شایسته
- ۲۷۹ ۵. توجه به انصار
- ۲۸۱ ۶. مقام و منصب ندادن به فرزندان و کم‌تر استفاده کردن از بنی‌هاشم
- ۲۸۳ ۷. امتیاز ندادن به اشراف و رؤسای قبایل
- ۲۸۵ ۸. بی‌توجهی به قریش و خصوصاً بنی‌امیه

- ۲۸۷ ۹. نفی برتری عرب بر عجم و توجه به موالی و نومسلمانان
- ۲۹۰ ۱۰. رعایت حقوق اقلیت‌های دینی

فصل هفتم: نقد و نظارت قدرت در حکومت امام علی علیه السلام

- ۲۹۵ نقد و نظارت قدرت
- ۲۹۶ قدرت
- ۲۹۷ آزادی
- ۲۹۹ نقد و نظارت حکومت در دیدگاه اسلام
- ۳۰۶ نقد و نظارت قدرت در حکومت امام علی علیه السلام
- ۳۰۶ ۱. توجه خاص به اصل آزادی
- ۳۱۳ ۲. نکوهش چاپلوسی و ستایش
- ۳۱۶ ۳. صراحت و صداقت حاکمان با مردم
- ۳۱۹ ۴. عنایت به امر به معروف و نهی از منکر
- ۳۲۲ ۵. توجه به پاسخ‌گویی
- ۳۲۴ ۶. نظارت بر کارگزاران و بازرسی اقدامات آنان
- ۳۲۹ ۷. کنترل عوامل اجرایی حکومت
- ۳۳۳ ۸. نظارت بر خویشان و نزدیکان
- ۳۳۵ ۹. کنترل مخالفان و دشمنان در عین رعایت حقوق آنان
- ۳۳۹ حسن ختام
- ۳۴۳ منابع و مآخذ

مقدمه

امروزه علم تاریخ، یکی از مفیدترین دانش‌های بشری است که ضمن نقل و بررسی وقایع مربوط به نسل‌های گذشته، در مدل تحلیلی و کاربردی، دنبال افزایش تجربه، آگاهی و بیداری نوع بشر، برای بهتر زیستن در حال و برنامه‌ریزی درست برای آینده است. تاریخ اسلام نیز در این میان، به عنوان یکی از شاخه‌های مهم علم تاریخ، به دلیل بیان و تجزیه و تحلیل حوادث و مسایل مربوط به دنیای اسلام و بزرگان آن، اهمیت بسزایی در پیشرفت جوامع بشری به ویژه جهان اسلام دارد.

امام علی علیه السلام یکی از بزرگترین شخصیت‌های اسلامی در عرصه سیاست و تفکر هستند. آن حضرت فضیلت‌های بسیار و ویژگی‌های مختلفی دارند که سبب شده قرن‌ها نام، یاد و افکارشان در تاریخ ماندگار بماند. ایشان در صحنه نبرد، رزم‌آوری شجاع و در میدان سیاست و حکومت‌داری، انسانی برجسته بودند و با این‌که فرمان ایشان بر همه جاری بود، مانند عارف و حکیمی بزرگ، چنان بر دنیا و مظاهر آن تسلط داشتند که گویی پیشوای از دنیا‌گذشتگان هستند.

به گواهی تاریخ، به غیر از حوادثی که در طول حیات امام علی علیه السلام به وقوع پیوسته است، ایشان به لحاظ فکری و عملی نیز در قالب متفکر و سیاست‌مداری بزرگ، با طرح نکات ارزشمند در حوزه مسایل انسانی و اخلاقی، به‌خصوص با ارائه شیوه‌ای مناسب در حکومت‌داری، از شخصیت‌های مشهور جهان بودند که آشنایی با افکارشان برای همگان مفید است.

هدف اصلی نوشتار حاضر، «بررسی دقیق شیوه حکمرانی امام علی علیه السلام و بیان ویژگی‌های حکومت‌داری آن حضرت» است. در این کتاب، مطلبی درباره زندگی شخصی آن حضرت و آنچه از بدو تولد تا شهادت برایشان اتفاق افتاده است، نخواهیم آورد، بلکه موضوع محوری این نوشته، «تجزیه و تحلیل تفکر امام علی علیه السلام در حوزه‌های مختلف مرتبط با حکومت‌داری» ایشان است تا با اتخاذ الگوهای مناسب حکمرانی حاصل از اندیشه‌های امام علی علیه السلام، زمینه‌های رضایت‌مندی و سعادت بیشتری برای انسان‌های دوران جدید فراهم گردد.

مدل نگارش کتاب، شیوه‌ای علمی با رویکرد تاریخی و استفاده گسترده از منابع اولیه تاریخ اسلام، نهج‌البلاغه و آثار تحقیقی موجود در این زمینه در قالب تجزیه و تحلیل افکار امام علی علیه السلام در مسأله حکومت‌داری است. هرچند مخاطبان اصلی این کتاب تمامی علاقه‌مندان به آن حضرت هستند، این اثر در رشته‌های تاریخ، تاریخ اسلام، تاریخ تشیع و الهیات کاربرد بیشتری دارد و به ویژه می‌تواند برای دانشجویان رشته تاریخ در مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد در درس‌های «تاریخ اسلام از میلاد پیامبر تا سال ۴۱ هجری»، «تاریخ تحلیلی زندگانی ائمه معصومین»، «تاریخ تشیع» و «سیره علوی» مفید باشد. هم‌چنین این نوشته به عنوان منبع کمک‌درسی برای آشنایی استادان و دانشجویان عزیز با اندیشه‌های حضرت علی علیه السلام در درس‌های «تفسیر موضوعی نهج‌البلاغه»، «تاریخ امامت» و «تاریخ تحلیلی صدر اسلام» نیز سودمند است.

اثر حاضر با نام «شیوه حکمرانی امام علی علیه السلام» شامل هفت فصل است:

فصل اول، با عنوان «نگاه امام علی علیه السلام به حکومت»، ضمن ذکر شواهد تاریخی، در پی بررسی نظریه آرمانی، اصولی و اعتباری ایشان در خلافت است. البته آرمانی‌نگریستن قدرت از منظر حضرت، به منزله نادیده‌گرفتن واقعیت‌های سیاسی نبوده، بلکه ایشان در

عین آرمان‌گرا بودن، واقع‌گرا هم بوده‌اند که این امر با مصلحت‌گرایی صرف که برخی به آن حضرت انتساب داده‌اند، تفاوت دارد و خوانندگان عزیز با مطالعه این فصل، به طور دقیق با این مسأله آشنا خواهند شد.

فصل دوم، با نام «مبانی مشروعیت حکومت امام علی علیه السلام»، بعد از تبیین مختصر مفهوم مشروعیت و بیان اساس مشروعیت حکومت پیامبر و خلفای اولیه، مبانی مشروعیت خلافت علی علیه السلام را با کمک سخنان ایشان در قالب چهار نظریه نص الهی، انتخاب مردمی، شایستگی و لیاقت، و حق و حقیقت بررسی می‌نماید.

فصل سوم، با عنوان «جایگاه مردم در حکومت امام علی علیه السلام»، پس از تجزیه و تحلیل جایگاه مردم در حکومت‌های مختلف و نقش و حقوق مردم از دیدگاه اسلامی، در قالب اصولی با محوریت دو موضوع کلی نقش و حقوق مردم، به بیان جایگاه مردم در حکومت ایشان می‌پردازد. در پایان نیز موقعیت و منزلت زنان در حکومت حضرت بررسی می‌گردد.

فصل چهارم، با نام «اهداف امام علی علیه السلام در حکومت»، پس از توضیح نظریه‌های مختلف درباره اهداف حکومت‌ها و تشریح اهداف حکومت از دیدگاه قرآن کریم و علمای اسلامی، به مهم‌ترین اهداف آن حضرت در خلافت چون: عدالت، سعادت، امنیت، وحدت، تعلیم و تربیت و ... اشاره دارد.

فصل پنجم، با عنوان «شیوه‌های حفظ قدرت در حکومت امام علی علیه السلام»، به بررسی اصول حفظ قدرت از نگاه آن امام می‌پردازد و نشان می‌دهد که بر مبنای نظریه‌ای که ایشان به حکومت داشتند، به‌دست آوردن، حفظ و انتقال قدرت، در صورت نادیده گرفتن اصول انسانی، اسلامی و اخلاقی، ارزشی ندارد.

فصل ششم، با نام «توزیع قدرت و ثروت در حکومت امام علی علیه السلام»، بعد از تبیین مسأله توزیع قدرت و ثروت در حکومت‌های مختلف، خصوصاً حکومت‌های پیامبر صلی الله علیه و آله، ابوبکر،

عمر و عثمان، با ذکر اصولی، به بیان نحوه توزیع ثروت و قدرت در خلافت حضرت علی علیه السلام اشاره می‌کند.

فصل هفتم، با عنوان «نقد و نظارت قدرت در حکومت امام علی علیه السلام»، پس از توضیح چگونگی نقد و نظارت قدرت در انواع حکومت‌ها و تشریح مفهوم قدرت و آزادی و اهمیت نقد و نظارت حکومت در دیدگاه اسلام، با ذکر اصولی، به نحوه نقد کردن و نظارت قدرت در حکومت آن حضرت می‌پردازد و نشان می‌دهد که توجه جدی به این موضوع، راز اصلی سلامت و بقای هر حکومتی است.

حسن ختام کتاب نیز با عنوان «سیره امیرمؤمنان علیه السلام»، وصف مختصر سجایا و فضایل نیکوی حضرت علی علیه السلام از زبان یکی از اصحاب آن حضرت به اسم حَبَّه بن جُوَین عُرَنی است که چون گزارش زیبایی از سبک زندگی، اخلاق و رفتار ایشان را شامل می‌گردد، به عنوان فرجام این نوشتار تقدیم خوانندگان گرامی می‌شود.

نکته دیگر آن‌که پژوهش حاضر، حاصل تلاش مستمر نویسنده در فاصله سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۶ شمسی است که طرح اولیه آن بعد از مشورت با دو استاد برجسته تاریخ اسلام، زنده‌یاد علامه دکتر سیدجعفر شهیدی و شادروان دکتر صادق آئینه‌وند تدوین گردید. در اهمیت این دو استاد عزیز و شخصیت ماندگار، به غیر از مقام والای علمی ایشان که شرح آن مجال دیگری می‌طلبد، باید اعتراف نمود که این دو نازنین به لحاظ اخلاق، ادب، خوبی، خدمت‌رسانی، مهربانی، فروتنی و شاگردپروری، در چنان جایگاهی بودند که رسیدن به آن در عصر ما تقریباً ناممکن است.

چون این دو بزرگ، تأکید داشتند به منظور عرضه تحلیل‌های جدیدتر از زندگی و شیوه‌های حکمرانی امام علی علیه السلام و شناخت دقیق شخصیت تاریخی ایشان، نخست نگارش کتابی با رویکرد علمی - تاریخی درباره زندگانی آن حضرت لازم است، نگارنده در آغاز

کوشید این کار را با نوشتن کتاب زندگی‌نامه تاریخی امام علی علیه السلام به سرانجام برساند (در سال ۱۳۸۹ با تقریظ دکتر صادق آئینه‌وند توسط انتشارات شیعه‌شناسی به چاپ رسید) هر چند در جریان کار، به سبب ارتحال دکتر سیدجعفر شهیدی (۲۳ دی‌ماه ۱۳۸۶) از راهنمایی‌های ارزشمند این نادره عصر و فرهیخته قرن، مرد دانای معنوی سیدالافاضل و استادالاکابر محروم شدیم، راهنمایی‌ها، همراهی‌ها، تشویق‌ها و پی‌گیری‌های پدرانه استاد فرزانه دکتر صادق آئینه‌وند تا زمان فوتشان (۱۷ اردیبهشت ۱۳۹۴) چنان خالصانه همراه بود که هیچ یک از سختی‌های راه مانع ادامه پژوهش نشد. خداوند ایشان را رحمت فرماید که با مهری که در دل‌ها نهاد و خدماتی که به پیشرفت تاریخ‌نگاری اسلامی با رویکرد علمی انجام داد، به حق «پدر تاریخ اسلام ایران» نام گرفت. یاد ایشان بر بلندای تاریخ این سرزمین ماندگار خواهد ماند که به تعبیر مولای متقیان علی علیه السلام (حکمت ۱۴۷ نهج‌البلاغه) «تا روزگار باقی است، فرزندان زنده‌اند؛ گرچه جسم‌هایشان از میان رفت، یادشان در خاطر‌ها جاودانه خواهد ماند». البته چه زود و چه سخت از خوشه‌چینی دانش و اخلاق این فاضل فروتن محروم شده‌ایم که نابود باد فراق که اگر به کوهی رسد آن را در هم می‌پاشد، چه به ما انسان‌های ضعیف که هنوز گرفتار عشق یار و نیازمند عطوفت پدری‌اش بودیم ولی چون این درّ یتیم زمانه به ما آموخت که در مقام رضا، جز زیبایی و تسلیم به مشیت حضرت حق چیزی نبینیم (وَ مَا رَأَيْتُ إِلَّا جَمِيلاً) و همواره و در همه حال صبور باشیم که (إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ)، چنان که ایشان خواست، فرزند نسل و عصر خویش خواهیم بود و به پهنای تاریخ و افق‌ها خواهیم اندیشید و تاریخ را چراغ راه آینده دانسته، به همراه خیل دانش‌آموختگان این استاد ماندگار در دل‌ها، در انتشار افکارش خواهیم کوشید که تنها توسعه مهر، مهربانی و فرهنگ جذب برای گسترش تفکر اصیل اسلامی و مکتب نبوی و علوی بود.

هم‌چنین نویسنده، از اساتید عزیز دکتر حسین مفتخری و دکتر سیدحسین منظورالاجداد و دوست گرامی آقای افلاطون خطیبی (کارشناسی ارشد ادبیات فارسی) که در مرحله پیش از چاپ نکات سودمندی را یادآور شده‌اند، تشکر می‌نماید. به علاوه مراتب سپاس خویش را به تمام عزیزانی که زمینه نشر این اثر را فراهم آوردند، تقدیم می‌دارد.

به حکم آنکه هیچ‌کاری از عیب و نقص خالی نیست، از همه خوانندگان و سروران محترم تقاضا دارد با نظرهای اصلاحی، تکمیلی و انتقادی خود، نگارنده را در رفع عیوب این اثر در چاپ‌های بعدی یاری رسانند.

علی کریمی

تابستان ۱۳۹۶